

deren dat er recentelijk wat meer aandacht lijkt te komen voor de CHU. Zo is in 1994 onder de titel *Overheid en publiek belang* een studie over A. F. de Savornin Lohman gepubliceerd door de Marnix van St. Aldegonde Stichting, het Wetenschappelijk Studiecentrum van de Reformatorische Politieke Federatie (RPF), en ging begin 1995 eveneens over Lohman een serie artikelen van start in het wetenschappelijk tijdschrift *Zicht* van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP). Behalve de vrij-antirevolutionaire denkrichting van Lohman, bezit echter ook het theocratische gedachtegoed van theologen als Hoedemaker en Van Ruler — hoewel niet onproblematisch — een aanzienlijk grotere actualiteitswaarde dan doorgaans wordt verondersteld. Het is de verdienste van Van Spanning dat hij hierop met deze studie opnieuw de aandacht vestigt.

H.-M. Th. D. ten Napel

H. Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Dissertatie Utrecht 1994; Utrecht: Het Spectrum, 1994, 702 blz., f59,90, ISBN 90 274 4051 4).

Het hier te bespreken boek heeft terecht in de landelijke pers veel publiciteit gekregen. Het is verplichte lectuur voor ieder die in de na-oorlogse Nederlands-Indonesische betrekkingen, zowel op politiek, economisch als cultureel gebied, belang stelt. Uitstekend gedocumenteerd, overzichtelijk ingedeeld en goed geschreven, geeft dit boek een helder en leesbaar overzicht van de gecompliceerde betrekkingen tussen een voormalig moederland, dat slechts met pijn en moeite zijn koloniale ambities aflegde, en een ex-kolonie, die bij de soevereiniteitsoverdracht van einde 1949 dan wel politiek (en ook dat niet eens helemaal!) maar allesbehalve economisch gedekoloniseerd werd. Nog in 1956, aan de vooravond van de totale breuk met Nederland, was de Indonesische overheid voor meer dan de helft van haar inkomsten afhankelijk van belastingen die door Nederlandse ondernemingen gegeneerd werden, was Indonesië de gevangene van het Nederlandse zakenleven (558). De auteur heeft, zoals een blik op de in zijn bronnen vermelde ruim 2.400 (!) noten (helaas achter elk hoofdstuk geplaatst en niet aan de voet van de pagina) leert, een gigantische arbeid verricht. Zowel de archieven als de overvloedige, in hoofdzaak eigentijdse, literatuur heeft hij grondig bestudeerd. Daarnaast heeft hij bijna zeventig voormalige hoofd- en bijrolspelers geïnterviewd, onder wie een twintigtal Indonesiërs. Dit laatste was belangrijk omdat zijn studie verder bijna geheel is gebaseerd op Nederlandse bronnen. Overigens is de mededeling van de auteur, dat archiefonderzoek in Indonesië niet mogelijk was (23), niet juist. Zo is het kabinetsarchief van de eerste minister (Perdana Menteri) en een aantal persoonlijke collecties op het Arsip Nasional te Jakarta voor buitenlandse onderzoekers toegankelijk. De Indonesische keerzijde wacht dus nog op een beschrijving door een andere onderzoeker.

Meijer heeft, ondanks het Nederland-centrische bronnenmateriaal, toch aan zijn boek een zekere Indonesië-centrische opzet willen geven door bij zijn onderzoek de rapportage van de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiger in Indonesië — tot 1956 toen Indonesië, tot het uiterste getergd door Luns' onderhandelingspolitiek, eenzijdig de Ronde Tafel Conferentie-akkoorden verbrak, hoge commissaris geheten — tot uitgangspunt te nemen. Voorde eerste drie jaar is dit standpunt nog wel te verdedigen, al was de tweede hoge commissaris Lamping al niet meer dan een schaduw van zijn krachtige voorganger Hirschfeld. Daarna wordt de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiger te Jakarta een onbeduidend verlengstuk van het ministerie van buitenlandse zaken aan het Plein. De wat schools gepresenteerde 'centrale vraagstelling' in hoeverre het hoge commissariaat invloed heeft kunnen uitoefenen op het Nederlandse Indone-

siëbeleid (15) is dus in feite alleen ter zake voor de periode-Hirschfeld, die, ook al hield hij het maar acht maanden te Jakarta uit, een derde van het boek beslaat. Meijer schetst een goed beeld van deze even pragmatische als eigenzinnige figuur die zowel in Nederlandse als Indonesische kringen een enorm prestige genoot. Verrassend is het dan wel te lezen (221), dat Hirschfeld 'geen eigen beleid' volgde maar de hem gegeven aanwijzingen 'slechts wat ruimer dan *usance was*' interpreteerde.

Zelfs Hirschfeld, laat staan zijn minder getalenteerde opvolgers, kon de loop der geschiedenis niet veranderen. Nederland kampte na 1949 met een onverwerkt dekolonisatietrauma. Het klampte zich vast aan Nieuw-Guinea en was tenslotte bereid daarvoor alles wat het aan zakelijke en andere belangen in Indonesië had op te offeren. Naast Luns, die sedert medio 1952 bij buitenlandse zaken belast was met het Indonesiëbeleid, was het vooral Drees die een onverzettelijke en onverzoeelijke houding aan de dag legde en daarmee in belangrijke mate mede de verantwoordelijkheid draagt voor het treuspel van de gemiste kansen dat Meijer beschrijft. Drees stelde zich als een onverbeterlijke formalist op. Zo vond hij, Hirschfelds pleidooien ten spijt, dat tot in de kleinste lettertjes aan de RTC-akkoorden moest worden vastgehouden (286) en lag hij, als grootste scepticus ten aanzien van een nieuwe verhouding met Indonesië (302), ook bij andere gelegenheden dwars. Deze niet altijd door strikt zakelijke overwegingen bepaalde houding — 'Drees tilde nog zwaarder dan ik aan het lorrige privéleven van Soekarno en zijn onbetrouwbaarheid', zo laat de auteur Luns verklaren (515) — heeft Nederland grote schade berokkend.

Toch is het de vraag of bij een spoediger overdracht van Nieuw-Guinea de loop van de geschiedenis zoveel anders zou zijn geweest. Meijer maakt wel duidelijk dat Nederland ook dan de zondebok zou zijn gebleven in zijn gewezen kolonie. Daarvoor hield het Indonesië te zeer in een verstikkende economische greep, daarvoor ontbrak het ook aan de bereidheid zowel in Nederland als onder de aanvankelijk nog grote Nederlandse bevolkingsgroep in Indonesië om zich los te maken van de vroegere koloniale mentaliteit en misplaatste gevoelens van superioriteit. Pas omstreeks 1954 werd de eerste Indonesiër als lid toegelaten tot de vermaarde Sociëteit De Harmonie in Jakarta (361)! Alleen zou het onthechtingsproces, wanneer Nederland meer water bij de Nieuw-Guinea-wijn had gedaan, zich vermoedelijk geleidelijker hebben voltrokken en de scheuring minder abrupt zijn geweest. Wat het boek namelijk ook duidelijk maakt is, dat de Indonesische regering, hoewel ze de breuk had gewild, toch zelf ook onaangenaam verrast was door de golf van anti-Nederlandse sentimenten en bedrijfsbezettingen die einde 1957 door het land raasde. De mogelijkheid om Nederland door een meer geleidelijke nationalisatie van Nederlandse ondernemingen en eigendommen de duimschroeven verder aan te zetten, ging daarmee verloren (585).

Meijer schreef niet alleen een omvangrijk en belangrijk, maar ook een rijk boek. Naast de eigenlijke diplomatieke verwickelingen worden tal van andere onderwerpen, zoals de mislukte coup van Westerling begin 1950, het optreden van de aanvankelijk zo succesvolle Nederlandse militaire missie en de geruchtmakende processen tegen Schmidt en Jungschläger, uitvoerig uit de doeken gedaan. Alleen in zijn conclusies is hij soms iets te haastig. Zo heeft hij mij niet overtuigd, dat de Nederlandse regering haar onderhandelingsruimte uit handen gaf, toen zij zich in 1950 neerlegde bij een motie van de Eerste Kamer, die inhield dat het kabinet inzake de status van Nieuw-Guinea altijd eerst met het parlement zou overleggen (153). Zulk overleg past in een dualistisch staatsbestel en ontleent een regering nog niet haar eigen verantwoordelijkheid om het beleid te bepalen. Ook had soms iets aandacht kunnen worden geschonken aan ontwikkelingen in Indonesië zelf, bijvoorbeeld de hardnekkige strijd op en rond Ambon begin november 1950, die in Nederland diepe indruk maakte, of het conflict met de opstandige

tegenregering in 1958 dat Indonesië' op de rand van de afgrond leek te brengen. Maar dit zijn opmerkingen in de marge. Het boek zelf staat als een huis.

C. Fasseur

A. van der Hoek, *Religie in ballingschap. Institutionaliserings en leiderschap onder christelijke en islamitische Molukkers in Nederland* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1994; Amsterdam: VU-uitgeverij, 1994, 297 blz., f52,50, ISBN 90 5383 326 9).

In *Religie in ballingschap* wordt een beeld gegeven van de wijze waarop de Molukse gemeenschap in Nederland zich op religieus terrein heeft georganiseerd. De auteur promoveerde op dit onderzoek in december 1994 aan de Rijksuniversiteit Leiden in de godgeleerdheid. Haar bedoeling is geweest om met deze studie de bestaande 'witte vlek' binnen de aanzienlijke sociaal-wetenschappelijke en historische literatuur aangaande die gemeenschap op te vullen. De rode draad die door de studie loopt, is de aandacht voor de rol van externe factoren zoals de politiek en interne verschillen binnen de Molukse groep op de manier waarop religieuze gemeenschappen functioneerden. Het zwaartepunt van het onderzoek van Van der Hoek lag bij de protestantse Molukkers die de grote meerderheid binnen de gemeenschap vormen. Na een overzicht van de introductie van islam en christendom in de Molukken, waarbij de islam volgens Van der Hoek meer flexibiliteit betoonde ten opzichte van de bestaande tradities, gaat de auteur uitvoerig in op de bijzondere positie die de Molukse christenen in de koloniale samenleving innamen. Als etnische en religieuze minoriteit waren ze bij uitstek geschikt voor het vervullen van allerlei functies. In de Ambonese soldaat van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) met zijn, mede op religieuze gronden gebaseerde, grote loyaliteit ten opzichte van het Nederlandse gezag, ziet ook Van der Hoek het symbool van de plaats van de christen-Molukkers in dat bestel. De dekolonisatie van Indonesië betekende het einde van die bijzondere positie. In de proclamatie van de Republiek der Zuid-Molukken op Ambon in 1950 ziet Van der Hoek een laatste poging om de christelijke dominantie in de Molukken te handhaven.

Een van de gevolgen van de proclamatie van de RMS was de overkomst van zo'n 12.500 Molukkers — voor het grootste deel KNIL-militairen en hun gezinnen — naar Nederland in het eerste halfjaar van 1951. Van der Hoek beschrijft hoe in de beginfase uiteindelijk gekozen werd voor een eigen kerkelijk verband — hoewel door de kerk in Ambon geadviseerd was voor de duur van het verblijf als gastlidmaten deel uit te maken van de Nederlands hervormde kerk. Vanwege de conflict-situatie waarin de Molukse militairen zich zowel ten opzichte van Nederland als Indonesië bevonden, was dit voor hen onaanvaardbaar. De in november 1952 opgerichte Moluks evangelische kerk stelde zich achter het RMS-ideaal. De speciale diensten die voorde staat, dat wil zeggen de RMS, werden gehouden waren daar een duidelijk teken van. Het bleef echter niet bij één Moluks kerkgenootschap. Zoals door Van der Hoek in detail wordt beschreven waren persoonlijke conflicten, politieke meningsverschillen en tegenstellingen tussen groepen afkomstig uit verschillende gebieden in de Molukken evenzovele redenen om tot de oprichting van aparte kerkgenootschappen over te gaan. Waar het gaat om de politieke stellingname onderscheidt Van der Hoek drie typen kerken: kerken met een officieel neutrale houding, kerken die sterk tegen Indonesië aanleunden en de kerken die zich ook formeel hadden gecommitteerd aan de RMS. Binnen al die kerken speelden de voorgangers een centrale rol die zich ver uitstrekte boven die van geestelijk leidsman. De predikant functioneerde ook als raadsman op tal van andere terreinen. De Molukse kerken hoorden in theologisch opzicht tot de